

ПУТІВНИКИ ЛЬВОВОМ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.): РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД

Розглянуто історію створення путівників Львовом. У контексті розгляду історії становлення та подальшого розвитку путівника львівські вадемекуми класифіковано на шість хронологічних періодів (австрійський, російський, польський, радянський, німецький, український), визначено типологічну належність путівників, підкреслено їх тематичне, ідеологічне та лінгвістичне розмаїття.

Ключові слова: путівник, вадемекум, Львів, історія, ретроспективний огляд.

Movna M.

LVIV GUIDE BOOKS (FROM THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY TO EARLY 21TH CENTURY): RETROSPECTIVE REVIEW

This article considers some points in the history of Lviv city guides. The publication presents the classification of Lviv vade-mecums in the context of reviewing history of city guides formation and its further development as the genre of reference and informational issues, which include six chronological periods (Austrian, Russian, Polish, Soviet, German and Ukrainian), defines the typological affiliation of city guides and accentuates their thematic, ideological and linguistic variety.

Keywords: guide book, Lviv, history, retrospective review.

Історична назва «путівник» закріпилася за коротким довідковим виданням кишенькового формату, з ілюстраціями або без них, але з обов'язковим географічним та історичним описом, відомостями про його найвідоміші архітектурні пам'ятки, історичні місця, відомі персоналії, назви вулиць і площ, шляхи сполучення, з картами, схемами та орієнтаційними планами. На типологічному рівні путівники, що належать до довідково-інформаційних видань, поділяються на такі, що побудовані за маршрутним, довідниковим і змішаним принципами. Історія видання путівників Львовом включає шість історичних періодів: австрійський (1772–1918 з перервою на російську окупацію), російський (1914–1915), польський (1919–1939), радянський (1939–1941, 1944–1991), німецький (1941–1944), незалежної Української держави (від 1991 р.) [1, с. 14].

Австрійський період. Автором першого путівника Львовом [2] (1871) був історик-аматор, краєзнавець, археолог Антоній Шнайдер. Цей вадемекум побудовано за маршрутним принципом: короткий історичний огляд, маршрутна частина з докладним описом головних площ і вулиць (площа Ринок та сім вулиць-променів і одна площа, що виходять з неї), окремих ділянок міста (історичні Галицьке, Краківське, Жовківське, Стрийське, Зелене передмістя; Хорунщизна, Новий Світ, Байки, Богданівка, Підзамче, Пасіки), визначних будівель (ратуша, «Народний Дім», королівський арсенал), костелів (римо-католицький кафедральний собор, Єзуїтський костел, Домініканський собор, костел св. Магдалини, кафедральний греко-католицький собор св. Юра), монастирів, навчальних і культурних закладів, товариств, лікарень. Завершує книгу опис Високого замку із курганом Люблінської унії.

Автором другого в історії путівника Львовом є відомий польський краєзнавець і журналіст Станіслав Кунаевич [3]. Це видання, що започаткувало новий тип путівника – довідниковий, складалося із 10 розділів («Найпотрібніша інформація», «Нарис історії Львова», «Назви і герб Львова», «Архіви», «Бібліотеки і музеї», «Наукові заклади», «Чиновники, уряди і установи»,

«Заклади і товариства з розвитку кредиту, рільництва і промислу», «Релігійні інституції», «Цвинтарі»).

Прикметною рисою кінця XIX ст. став вихід путівників, приурочених до пам'ятних подій у житті столичного міста краю. Так, з нагоди відкриття загальної Крайової виставки, місто отримало відразу чотири путівники, а саме: «Провідник по Львові та загальною Крайовою виставкою» [4] (1894) Альберта Ціппера. Це перший німецькомовний путівник містом. Він поділявся на дві частини: путівник Львовом та провідник окремими павільйонами виставки. Путівник містом довідникового типу знайомив приїжджих із географічними та статистичними відомостями, особливостями мови його мешканців, із архітектурними перлинами й туристичними атракціями.

«Ілюстрований путівник по Львову разом з планами міста Львова, загальної Крайової виставки, театру Скарбека, літнього театру, кінної та електричної колії» Антонія Юліана Голлендера [5] змішаного довідниково-маршрутного типу містив такі розділи: «Начерк Львова» з короткою історичною довідкою, «Опис вулиць, площ та будівель», «Костели, монастирі, церкви», «Музеї, бібліотеки, архіви і театри», «Влада та урядові установи», «Наукові та освітні заклади», «Фінансові інституції», «Товариства», а також перелік фахівців, часописів, транспортні тарифи, розклад руху потягів.

Довідниковий «Ілюстрований путівник по Львову та загальній Крайовій виставці» Михайла Ковальчука [6] складався з семи розділів, насичених практичною інформацією для приїжджих. Він містив коротку історичну довідку, перелік та адреси львівських музеїв, бібліотек, архівів, навчальних закладів, редакцій часописів, спеціалістів різних профілів, урядових і громадських організацій, алфавітний покажчик вулиць і площ, топографічно-статистичний нарис, історичний нарис міста, опис окремих пам'яток Львова та Крайової виставки.

Українські культурні кола також не залишилися осторонь визначної події в житті міста. З нагоди відкриття Крайової виставки НТШ видало «Провідник по виставі Краєвій» [7], у якому представлено перший цілісний україномовний блок «Провідник по Львові» українського вченого-етнографа, громадського діяча, активного творця й співорганізатора українського павільйону виставки Володимира Шухевича. Він містив уперше оприлюднений погляд українця на галицьку столицю кінця XIX ст. – її історичну долю від часу заснування аж до сучасного суспільно-культурного тла в умовах Габсбурзької монархії, короткий архітектурно-функціональний огляд її найважливіших історичних пам'яток, практичні поради щодо розміщення й заповнення дозвілля українських учасників виставки та її гостей.

Один з найкращих вадемекумів Львовом, укладений Францішеком Баранським «Путівник по Львову» [8] (1902), належав до змішаного типу довідково-інформаційних видань й складався з трьох частин. У першій («Опис Львова») подано короткий історичний нарис з акцентом на середмістя і чотири основні дільниці (Галицьке, Краківське, Жовківське і Личаківське передмістя). Тут також подано практичну туристичну інформацію. Автор розробив одно- та кількадевні пішохідні маршрути для ознайомлення з містом. Друга частина («Перелік вулиць») містила алфавітний список вулиць, площ, доріг, парків, цвинтарів та інших громадських місць з описом найважливіших пам'яток. У заключній частині («Покажчик Львова») в алфавітному порядку надруковано адреси урядових установ, редакцій газет, навчальних закладів, товариств, а також подано рекламний блок.

«Путівник Львовом та околицею з Жовквою та Підгір'ями» [9] (1907) авторства історика-краєзнавця Францішека Яворського відкривала інформаційна частина, присвячена переліку об'єктів міської інфраструктури, місцевій топографії та статистиці. Також подано історичну довідку-опис старовинного Львова з послідовним викладом фактичного матеріалу про деякі старожитності (квартали історичної забудови, визначні культові та цивільні споруди). В окремі розділи винесено прогулянки садами, 16 парками, цвинтарями, а також інформацію про міські архіви, бібліотеки та музеї.

Останнім путівником австрійського періоду у 1917 р. стала німецькомовна праця історика мистецтва Юзефа Пйотровського «Львів і околиці (Жовква, Підгірці, Бережани та ін.). Довідник для прихильників мистецтва та мандрівників» [10] із численними ілюстраціями. На його сторінках увіковічені тогочасні новобудови: промислові об'єкти та будівлі, серед яких – новий

водогін, трамвайні колії, газова фабрика, фабрика льоду, електростанція, споруда вокзалу, будівля Оперного театру.

Російський період. Під час російської окупації Львова часів Першої світової війни в окупантів виникла потреба в інформаційному забезпеченні, а саме – у довідниках містом. Одним із них став «Путеводитель по г. Львову» [11] (1914) з короткою історичною довідкою та практичною інформацією для прибульців. Ще одним довідково-інформаційним виданням, призначеним здебільшого для потреб російських окупантів, став «Очеркъ Львова» А. К. Хребтова [12] (1915). У виданні, яке фактично виконувало функції путівника, подано історико-архітектурний огляд, а також детальну схему руху трамваїв, розклади потягів, порівняльну таблицю обміну валют, адреси урядових установ і громадських організацій.

Польський період. Першим путівником цього періоду, є видання Мечислава Орловича «Ілюстрований путівник Львовом» [13] 1920 р. та його друге видання [14] 1925 р. Побудований за маршрутним принципом з описом за дільницями, вулицями і площами, путівник був розрахований передусім на військовиків з різних куточків Польщі, яких автор прагнув ознайомити з минулим Львова, його культурною та мистецькою спадщиною, військовою історією, пам'ятками архітектури, акцентуючи на споконвічній «польськості» культури міста. Знайомство читачів із найважливішими пам'ятками, визначними будівлями, церквами, костелами, парками, музеями, а також найпопулярнішими маршрутами мандрівок за місто супроводжувалось історичними екскурсами, пронизаними тенденційним висвітленням історичних і воєнних подій та бурхливим емоційним піднесенням з приводу відродження Речі Посполитої.

У 1922 р. надруковано змістовний «Путівник по Львову» [15] Богдана Януша. Путівник довідникового типу складався із шести розділів, які містили практичну інформацію: транспортні засоби, готелі, ресторани, банки, театри, урядові та публічні інституції; лапідарний історичний нарис; пам'ятки мистецтва і архітектури; парки; цвинтарі; музеї, галереї, бібліотеки, архіви з коротким оглядом їх колекцій. В 1933 р. у зв'язку з приєднанням до міста низки підльвівських сіл (Замарстинів, Голоско Мале, Клепарів, Білогорща, Сигнівка, Кульпарків, Козельники, Знесіння) і створенням міської агломерації «Великого Львова», з'явився друком однойменний путівник та інформатор [16].

У 1936 р. львівська путівникіана збагатилася цікавим виданням – путівником довідниково-маршрутного типу «Львів: путівник для мандрівників» [17] польського історика-краєзнавця, публіциста і педагога Олександра Мединського, де подано короткий історичний нарис Львова та практичну туристичну інформацію. Автор розробив і подав програму відвідання міста з переліком основних «достопам'ятностей» та музеїв, розраховану на один, два і три дні. Окремий розділ присвячено детальному опису історичних пам'яток Львова княжого, польського, австрійського, знову польського періодів. Пильної уваги автора удостоїлись фондові збірки архівів, бібліотек, музеїв, зроблено короткий огляд громадських організацій, закладів охорони здоров'я, професійних товариств, парків, цвинтарів.

Міжвоєнне двадцятиліття стало переломним моментом на користь українства у загалом несприятливій для нього ситуації на книжковому ринку львівських путівників, де домінували польські видання. Львів як окрема ментальна категорія та багатовікова культура його мешканців не отримали на сторінках путівників містом, (авторами яких були представники інших культур), адекватного відображення, були позбавлені національного звучання, постаючи здебільшого в рамках візії домінуючого на даний історичний момент етносу. Уперше погляд українця на галицьку столицю, її історичну долю з початків заснування та найвизначніші архітектурні пам'ятки, був оприлюднений лише 1925 р. у першому українському путівнику Миколи Голубця і Левка Лепкого [18]. Його зміст складав симбіоз історичних відомостей про наше місто з початків його заснування та опису найвизначніших архітектурних пам'яток, дібраних за маршрутним принципом й побачених очима українця. Власне у цій національній візії культурно-історичного середовища Львова, вперше висловленій публічно на шпальтах українського путівника, полягає беззаперечна заслуга авторів як перед рідним містом, так і вітчизняним історичним краєзнавством.

У 1932 р. український історик Іван Крип'якевич зібрав в окрему книгу «Історичні проходи по Львові» [19] цикл своїх краєзнавчих розвідок з описом історичних прогулянок Львовом, надрукованих у 1930–1931 рр. у львівському часописі «Життя і Знання». Автор «Історичних проходів», використовуючи маршрутний принцип, описав більшість пам'яток старовини й згрупував їх за ділянками міста (Княже місто, Високий замок, Ринок, Руська вулиця, середмістя, довкола середмістя, Личаків, Галицьке передмістя, від Полтви до Єзуїтського парку, Святий Юр, Городецька й Янівська вулиці, церкви княжого Львова, Замарстинів, Клепарів, Голоско, Брюховичі). Дослідник акцентував увагу на українських старожитностях, зокрема на побуті українського міщанства, членів Ставропігії та церковного братства, описав Успенську церкву й окремі кам'яниці вулиці Руської. За загальним визнанням, книга І. Крип'якевича стала найкращим українським «провідником» вулицями старовинного міста.

У 1936 р. українське педагогічне товариство «Рідна Школа» профінансувало видання українського путівника Львовом маршрутно-довідникового типу О. Когута і Б. Котецького. «Ллюстрований провідник по Львові» [20] завдяки доступній формі й добрій методиці розкривав для читача культурну палітру українського Львова. У книжці розроблено два туристичні маршрути, розраховані для кількогодинної та одно-дводенної прогулянок містом.

Єврейську історичну візію Львова представляють два путівники: історика Якуба Шалля «Путівник по єврейських пам'ятках м. Львова і нарис історії львівських євреїв» [21] (1935) та книгаря-букініста Ізидора Гьольцеля «Львів, місто старожитностей та історичних пам'яток» [22] (1937). Перший, за словами Луції Харевич [23, с. 209], не лише знайомив читачів із єврейською культурною спадщиною, що збереглася в межах відповідних ділянок міста – архітектурними пам'ятками, цвинтарями, архітектурою божниць та окремих будівель, а й подав історичний нарис про львівських євреїв. Тому у цьому історичному путівнику виокремлено такі періоди: «Євреї в українському Львові (1250–1350)», «Євреї у Казимировому Львові (від 1350)», «Єврейська громада під австрійським пануванням (1772–1918)», «Сучасний єврейський Львів». Автор відносить заснування Львова до 1250 року й визнає його первісний український характер. Другу частину видання присвячено топографії давнього львівського гетто з локалізацією його міської та підміської ділянок, з описом фасадів окремих будинків, найпомітніших пам'яток архітектури. Міні-провідник І. Гьольцеля презентує погляд на «місто старожитностей та історичних пам'яток XIII–XX ст.» У телеграфному стилі подано виклад ключових історичних подій (Львів за панування польських королів, перехід під австрійську юрисдикцію, Перша світова війна, польсько-український військовий конфлікт 1918–1919 рр.) і перелік основних пам'яток старовини (будинків, палаців, костелів, церков і монастирів, синагог, будівель громадського призначення).

Німецький період. У розпал Другої світової війни в Лейпцигу у всесвітньвідомому видавничому домі «Карл Бедкер», що спеціалізувався на випуску путівників, вийшла книга «Генеральна Губернія: путівник» [24] (1943), де вміщено матеріал «Львів та околиці» з планом міста. У путівнику подано стислу довідкову інформацію: перелік транспортних комунікацій, готелів, театрів, ресторанів, державних установ, поштових відділень із конкретними адресами вулиць і площ, де вони містилися, перейменованими на німецький лад. Також зроблено короткий огляд визначних пам'яток. Ця згадка про Львів на сторінках бедкерівського путівника зумовлена політичними обставинами військового часу, оскільки видавничий проект виконував насамперед функції ідеологічного забезпечення німецької військової машини та інтересів її функціонерів.

Під час німецької окупації Львова легендарна хорунжа УСС, д-р географії Олена Степанів зуміла видати книгу «Сучасний Львів» [25] (1943). Хоча це не був класичний путівник Львовом, а швидше сучасна всебічна монографія міста, вона зайняла вільну нішу в українській краєзнавчій літературі. Структурно робота охоплювала різні дисципліни – історію, географію, демографію, економіку та міське господарство, що проектувалися на відповідні розділи: «Віки говорять», «Земля говорить», «Життєвий простір», «Людина говорить», «Місто на шляху», «Устаткування міста».

Радянський період. Про путівники Львовом за 1939–1941 рр. не маємо жодних відомостей. У перші десятиліття радянського режиму (1944 – початок 1960-х рр.) з'явилися путівники переважно довідникового типу. Згадану тенденцію зумовив ідеологічний пресинг держави, який

унеможливилював оприлюднення об'єктивної історичної істини. Наочною ілюстрацією панування цієї тенденції є безлікі стереотипні (здебільшого двомовні – українсько-російські та паралельні) видання – «Львів: (короткий довідник)» 1945, 1946, 1949, 1955 рр., «Львів: путівник» 1957, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963 рр., які за стилем подачі інформації практично дублювали телефонні довідники з рекламними оголошеннями львівських підприємств, подаючи невеликі історичні довідки й огляди визначних пам'яток міста, написані з «безкомпромісних класових» позицій.

У застійні 1970-ті рр. у рамках проекту написання путівників Львовом, які б висвітлювали історію та архітектуру його окремих дільниць, 1977 р. надруковано фотопутівник «Площа Ринок у Львові» [26], а згодом «Ансамбль вулиці Вірменської», авторства архітектора Романа Липки [27] (1983). У 60–80-х роках ХХ ст. нестачу класичних путівників Львовом на всесоюзному ринку певною мірою заповнила книга історика мистецтва Григорія Островського «Львів: художні пам'ятки ХІІІ–ХХ ст.» [28] (1965), виконана в жанрі історико-архітектурного нарису. Дослідження поділено на шість розділів відповідно до загальноприйнятої у тогочасній науковій літературі історичної періодизації архітектурних пам'яток нашого міста («Місто Данила Галицького», «Львів другої половини ХІV–ХVІ ст.», «Площа Ринок», «Художні пам'ятки ХVІІ–ХVІІІ ст.», «Архітектура Львова ХІХ–початку ХХ ст.», «Львів радянський»). Тоді ж з'явилася друком спільна праця Володимира Вуйцика та Романа Липки «Зустріч зі Львовом: путівник» [29] (1987), фактично не класичний путівник, а історико-архітектурний нарис, підготовлений до 730-ліття Львова.

Період незалежної України. Першим путівником цього періоду стало двомовне українсько-англійське видання «Львів. Туристичний путівник» [30] (1999) (упорядник – Юрій Бірюльов). Путівник, побудований за маршрутним принципом, складався з 10 маршрутів, розрахованих на 3–5 годин огляду: «Середмістя», «Княжа гора та Підзамче», «Центральні проспекти і площі», «На захід від центру», «Новий Світ», «Від Опери до вокзалу», «На південь від Середмістя», «Від вулиці Франка до Погулянки», «Личаків», «Райони новобудов».

Ще одним цікавим виданням є книга Бориса Мельника «Вулицями старовинного Львова» [31] (2001) і, хоча не є класичним путівником, користується неабиякою популярністю у Львів'ян і гостей міста. Вона висвітлює історію львівського середмістя, детально зупиняючись не лише на певних вулицях, а й окремих будинках, яскраво змальовуючи події, пов'язані з ними, цікаві факти про життя знаних і пересічних мешканців, особливості тогочасного міщанського побуту. Фактологічна канва путівника базується на архівних джерелах, працях відомих істориків І. Ходинецького, Ф. Яворського, О. Чоловського, Л. Харевиц. Путівник є прикладом детального охоплення предмета висвітлення, він крок за кроком веде мандрівника лабіринтом львівських вулиць, розширюючи обрії його пізнання.

У 2008 р. видруковано путівник Андрія Дороша «Львів: проходи не без задоволення і з мораллю» [32], що веде 19 маршрутами, дещо нетрадиційними для туристів: «Клепарівською до проспекту Чорновола», «Підзамчем – від площі Осмомисла до Шпитальної», «Вулицею Лисенка до Винниківського ринку», «Від площі Шашкевича до площі Кропивницького».

Найбільш креативним і патріотичним путівником є видавничий проект істориків Олександра Дедика, Андрія Козицького, Володимира Мороза і Володимира Муравського «Львів. Місто наших героїв» [33] (2009). Це перший особливий погляд на Львів, який підкреслює його українську сутність і, на відміну від усіх попередніх, «оспіває не місто в камені, а людей у місті». Путівник веде читача місцями, пов'язаними з українським національно-визвольним рухом першої половини ХХ ст. Тут виділено п'ять екскурсійних маршрутів: «Вздовж фронту листопадових боїв 1918 р.», «Підпільне місто: шляхами героїв УВО-ОУН», «Центр», «Південь», «Північ». Путівник наповнено архівним і сучасним ілюстративним матеріалом, а також фотореконструкціями важливих історичних подій.

Надбанням останніх років стали спеціалізовані архітектурні путівники Львовом авторства Ю. Бірюльова «Пам'ятки стилю модерн в Україні. Київ та Львів: путівник» [34] (2010) та спільний проект австрійських (Андреас Гофер, Елізабет Лейтнер) та українських (Богдан Черкес) архітекторів «Львів. Архітектура і місто. 100 визначних будівель» [35] (2012).

Серед міст України Львів має найстаршу історію видання путівників, їх найбільшу абсолютну чисельність (понад 250 книг різними мовами – польською, німецькою, українською, французькою, англійською, російською, італійською та ін.).

Практично уся колекція проаналізованих путівників зберігається у фондах Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника.

Список використаних джерел

1. Мовна М. Путівники Львовом (друга половина XIX – початок XXI століть) : історико-культурологічне дослідження / Маріанна Мовна. – Львів, 2014. – 232 с.
2. Przewodnik po mieście Lwowie / [Antoni Schneider]. – Lwów, 1871. – 68 s.
3. Wilda przewodnik po Lwowie. Z zarysem historii miasta / ułożył Stanisław Kunasiewicz. – Lwów, 1878. – 160, 32 s.
4. Zipper A. Führer durch die Allgemeine Landes-Ausstellung sowie durch die königl. Hauptstadt Lemberg / Albert Zipper. – Lemberg, 1894. – 123 s.
5. Ilustrowany przewodnik po Lwowie wraz z planami miasta Lwowa, Powszechnej wystawy Krajowej r. 1894, teatru hr. Skarbka, teatru letniego, kolei konnej i elektrycznej / zestawił A[ntoni] J[ulian] Hollender. – Lwów, 1894. – 164, 132 s.
6. Ilustrowany przewodnik po Lwowie i Powszechnej wystawie Krajowej / Leon Herzmanek, Aleksander Czołowski, Teofil Merunowicz, Michał Kowalczyk. – Lwów, 1894. – 3, 170, VIII, 24 s.
7. Провідник по Львові // Провідник по виставі Краєвій у Львові з особливим оглядом на відділ етнографічний і на павільон руских народних товариств / [уклав Володимир Шухевич]. – Львів, 1894. – С. 31–66.
8. Przewodnik po Lwowie / ułożył Franciszek Barański. – Lwów, [1902]. – XVI, 182, [18] s.
9. Przewodnik po Lwowie i okolicy z Żółkwią i Podhorcami / oprac. Franciszek Jaworski. – Lwów, 1907. – 180 s.
10. Piotrowski J. Lemberg und Umgebung (Żółkiew, Podhorce, Brzeżany und and.) : Handbuch für Kunstliebhaber und Reisende / Josef Piotrowski. – Lemberg ; Leipzig ; Wien, [1917]. – 266 s.
11. Путеводитель по г. Львову. – Львовъ, [1914]. – 56 с.
12. Очеркъ Львова / [А. К. Хребтовъ]. – Львовъ, 1915. – 32 с.
13. Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Lwowie / Mieczysław Orłowicz. – Lwów, 1920. – 136 s.
14. Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Lwowie / M. Orłowicz. – Wyd. 2, rozszerz. – Lwów ; Warszawa, 1925. – VIII, 274 s.
15. Janusz B. Przewodnik po Lwowie / Bohdan Janusz. – Lwów, 1922. – 72 s.
16. Wielki Lwów : przewodnik i informator. – Lwów, 1933. – 136, [47] s.
17. Lwów : przewodnik dla zwiedzających miasto / oprac. Aleksander Medyński. – Lwów, 1936. – 252 s.
18. Львів. Історія Львова від найдавніших часів. Історичні пам'ятники старовини / Микола Голубець ; [Лепкий Лев]. Львів в часах великої і визвольної війни. З. У. Н. Р. / Л. Л. ; Провідник по Львові. – Жовква, 1925. – 179 с.

19. Крипякевич І. *Історичні проходи по Львові : [путівник] / Іван Крипякевич. – Львів, 1932. – 165 с.*
20. Козут О. *Ілюстрований провідник по Львові / О[сип] Козут, Б. Котецький. – Львів, 1936. – 47 с.*
21. *Przewodnik po zabytkach żydowskich miasta Lwowa i historia Żydów lwowskich w zarysie / napisał Jakób Schall. – Lwów, 1935. – 75 s.*
22. Hölzel I. *Lwów, miasto zabytków i pamiątek historycznych (wiek XIII–XX) : przewodnik wydany w 700-letnią rocznicę założenia miasta / Izydor Hölzel. – Lwów, 1937. – 10, [2] s.*
23. Charewiczowa Ł. *Historiografia i miłośnictwo Lwowa / Łucja Charewiczowa. – Lwów, 1938. – 291 s.*
24. *Lemberg und Umgebung // Das Generalgouvernement : Reisehandbuch / Karl Baedeker. – Leipzig, 1943. – S. 157–164.*
25. Степанів О. *Сучасний Львів : [путівник] / Олена Степанів. – Краків ; Львів, 1943. – 168 с.*
26. Савка М. *Площа Ринок у Львові : фотопутівник / М[ихайло] Савка, П[авло] Горун. – Львів : Каменярь, 1977. – 88 с.*
27. Липка Р. *Ансамбль вулиці Вірменської : фотопутівник / Роман Липка. – Львів : Каменярь, 1983. – 110 с.*
28. Островский Г. *Львов. Художественные памятники XIII–XX веков / Григорий Островский. – Ленинград ; Москва : Искусство, 1965. – 237 с.*
29. Вуйцик В. *Зустріч зі Львовом : путівник / Володимир Вуйцик, Роман Липка. – Львів : Каменярь, 1987. – 175 с.*
30. *Львів : туристичний путівник / упоряд. Юрій Бірюльов. – 1-ше вид. – Львів : Центр Європи, 1999. – 548 с.*
31. Мельник Б. *Вулицями старовинного Львова / Борис Мельник. – Львів : Світ, 2001. – 272 с.*
32. Дорош А. *Львів : проходи не без задоволення і з мораллю : путівник / Андрій Дорош. – Львів : Аверс, 2008. – 132 с.*
33. *Львів. Місто наших героїв : путівник / авт.: Олександр Дедик, Андрій Козицький, Володимир Мороз, Володимир Муравський ; за ред. А. Козицького. – Львів : Літопис, 2009. – 248 с.*
34. *Львів // Пам'ятки стилю модерн в Україні : путівник / текст Юрія Бірюльова. – Брюссель, 2010. – С. 124–291.*
35. *Hofer A. Lemberg Architektur & Stadt. 100 Bedeutende Bauwerke = Lviv Architecture & City. 100 Landmark Buildings / Andreas Hofer, Elisabeth Leitner, Bohdan Tscherkes ; Universität L'vivska Polytechnika, Technische Universität Wien. – 1 Aufl. – Wien, 2012. – 195 s.*